

HOE SLIM IS HET OM SLIM TE ZIJN

Van Philibert Schogt verscheen eerder bij
De Arbeiderspers:

De wilde getallen (1998)

Daalder (2002)

De vrouw van de filosoof (2005)

Beste reiziger (2009)

Einde verhaal / End of Story (2015)

Philibert Schogt

Hoe slim is het om
slim te zijn

Essays

Uitgeverij De Arbeiderspers
Amsterdam · Antwerpen

Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij
een bijdrage van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Copyright © 2025 Philibert Schogt
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd
en/of openbaar gemaakt, door middel van druk,
fotokopie of op welke andere wijze ook, zonder voor-
afgaande schriftelijke toestemming van BV Uitgeverij
De Arbeiderspers, Weteringschans 259, 1017 XJ
Amsterdam.

Omslagontwerp: Maria Ravelli
Portret auteur: Joke Schut
Typografie: Perfect Service

ISBN 978 90 295 4197 8 / NUR 320

arbeiderspers.nl

Inhoud

- 1 Hetzelfde! 7
- 2 Spelbreker 32
- 3 Hoorn des overvloeds 53
- 4 The Holocaust Experience 82
- 5 Smoothie 101
- 6 Donkere materie 112
- 7 Manke vergelijkingen 131

Hetzelfde!

Als mensheid zijn we apetrots op onze intelligentie. We hebben ons evolutionaire succes eraan te danken, zo hoor je ons vaak roepen. Zoals dolfinnen met hun gestroomlijnde lichamen geweldig goed kunnen zwemmen (en ook best slim zijn, trouwens), zoals cheeta's met hun lange poten en flexibele ruggengraat ervoor gemaakt zijn om over de savanne te sprinten, zoals adelaars aan een paar krachtige vleugelslagen genoeg hebben om minutenlang boven hun jachtgebied te blijven rondcirkelen, zo hebben wij met ons fabelachtig denkvermogen de wereld om ons heen steeds meer naar onze hand weten te zetten.

Dat vermogen manifesteert zich al op jonge leeftijd. Mijn zoon was nog geen anderhalf jaar oud toen hij op een ochtend driftig zat te bladeren door een boekje dat hij net had gekregen. Het leek hem allemaal niet bijzonder te interesseren, totdat hem bij het omslaan van een bepaalde bladzijde iets vreemds opviel.

Met praten was hij voornamelijk nog in de fase van objecten benoemen: 'auto', 'bal', 'olifant'. Op zich is

het al een prestatie van formaat dat onze baby's in staat zijn om uit de veelheid van indrukken die op hen afkomen vaste vormen te abstraheren, en die niet alleen te herkennen in afbeeldingen op het platte vlak en te koppelen aan de keelklanken die wij volwassenen daarbij voortbrengen, maar deze klanken na enige oefening ook nog eens kunnen reproduceren.

Maar wat mijn zoon nu voor zich zag stelde hem voor een schijnbaar onoplosbaar probleem. Fronsend keek hij van het rechterplaatje naar het linkerplaatje en weer terug naar het rechter. Opeens begon hij te stralen, alsof het om een godswonder ging. 'Hetzelfde,' riep hij. 'Hetzelfde!'

Inderdaad waren de plaatjes identiek. De voorstelling herinner ik me niet eens meer. Ik weet alleen nog dat het om een goedkoop boekje ging met nogal knullige, zoetsappige tekeningen. Maar lelijk of mooi deed niet meer ter zake: waar mijn zoontje zo van in vervoering raakte, bevond zich op een hoger abstractieniveau. Hij had zojuist ontdekt dat je met woorden niet alleen objecten kon aanduiden, maar ook de relatie ertussen. Daarmee had hij een compleet nieuwe dimensie aan zijn gedachtewereld toegevoegd, een nieuwe diepte. Het was het cognitieve equivalent van een jong vogeltje dat klapwiekend op de rand van zijn nest voor het eerst het luchtruim kiest.

Hetzelfde! Waar haalde hij het vandaan? Ja oké, ongetwijfeld had hij mij of zijn moeder het woord al eens eerder horen gebruiken, of anders de mensen op de

crèche. Maar dan nog. Hoe wist hij het op precies de goede manier toe te passen in een nieuwe, onbekende situatie? En dan op zo'n jonge leeftijd! In de weken die volgden moest ik op mijn tong bijten om niet de zoveelste vader te worden die tegen Jan en alleman ging lopen opscheppen over de vermeende hoogbe-gaafdheid van zoon- of dochterlief. Stiekem dacht ik het natuurlijk wel.

Niet alleen de gedachtesprong maakte indruk op mij, ook het plezier dat ermee gepaard ging. Zo fijn kon het dus zijn, om slim te zijn. Het was goed om daar weer eens aan herinnerd te worden. Die intense vreugde herkende ik uit mijn eigen vroege jeugd. Zijn plezier in abstract denken en het mijne waren... hetzelfde!

Maar juist omdat ik zijn blijdschap zo goed her-kende, dacht ik tegelijkertijd: o jee, als dat maar goed gaat. Ik was dan misschien een uitzonderlijk slim kind, uitzonderlijk gelukkig werd ik er niet van. Waar was het in mijn geval misgegaan? Of laat ik het iets min-der melodramatisch formuleren: wanneer begon ik te merken dat slim zijn en gelukkig zijn niet altijd het-zelfde waren?

Van mijn bestaan als anderhalfjarige heb ik geen bewuste herinneringen. Laten we daarom bij het dubbele beginnen: toen ik drie jaar oud was, ver-huisde ik met mijn ouders en mijn oudere zus van een doorzonwoning in Buitenveldert naar een nogal bedompte flat in Fresnes, een zuidelijke voorstad van

Parijs. Onze uitstapjes naar de Eiffeltoren, de Arc de Triomphe en de tuinen van Versailles staan me nog vaag bij. Scherper in mijn geheugen gegrift staan de kleine houten schijfjes met daarop in reliëf de rode cijfers 1 tot en met 60 die hoorden bij het Lottospel van de speelgoedfabrikant Jumbo, waar ik eindeloos mee speelde op het tapijt in onze woonkamer. Ik legde ze op volgorde in één lange rij, of in twee rijen van dertig, drie van twintig, vier van vijftien, enzovoort. Toen op een dag het schijfje met het getal 21 zoekraakte, was dat een heus drama. Mijn vader en ik hebben er nog weken naar gezocht.

Een jaar later verhuisden we naar het universiteitsplaatsje Princeton, in de Verenigde Staten, waar ik naar de kleuterschool ging en opeens Engels moest leren spreken, en twee jaar daarna naar de stad Toronto, in Canada, waar ik de rest van mijn jeugd doorbracht. Zoals vrijwel alle Noord-Amerikaanse jochies raakte ik in de ban van de dinosaurïërs. Maar ook een merkwaardig samenraapsel van nog levende diersoorten kon op mijn belangstelling rekenen, te weten walvissen, slangen en kolibries. Ik kon uren door encyclopedieën en atlanten bladeren, ging stenen en fossielen verzamelen en bedacht een fantasiewereld, waar ik uitgebreide landkaarten van tekende.

Een groot lezer ben ik nooit geworden. Vanaf het moment dat ik een beetje kon schrijven, verzon ik liever mijn eigen verhalen dan dat ik te lang in die van een ander rondwaalde, als ik tenminste niet aan het

rekenen was, want mijn liefde voor getallen was samen met het Lottospel meeverhuisd uit Frankrijk, met uitzondering van het schijfje 21.

Op al deze bezigheden stortte ik me met een ongekende geestdrift. Minder bedreven was ik in het ravotten waar mijn leeftijdsgenootjes zich op het schoolplein aan overgaven. Ik wilde wel meedoen, maar durfde niet zo goed, alsof mijn hoofd zo overvol zat met ideeën dat ik bang was om erop te vallen. Om de eenzaamheid te verdrijven zocht ik mijn toevlucht des te meer in mijn diverse intellectuele en creatieve activiteiten. Je kunt het een overlevingsstrategie noemen, maar ook een vicieuze cirkel.

Gedurende mijn hele lagereschoolcarrière gold ik als het slimste jongetje van de klas. Hoewel ik graag indruk maakte op mijn juffen – op die in de vierde was ik heimelijk verliefd – ontwikkelde ik tegelijkertijd allerlei strategieën om mijn klasgenoten niet onnodig voor het hoofd te stoten. Zo stak ik lang niet altijd mijn hand meer op als ik het antwoord wist. En aan het eind van elk trimester, als de juf onze rapporten voor taal, rekenen en algemene ontwikkeling uitdeelde en iedereen zich om elkaar heen verdrong met de vraag: ‘Wat heb jij, wat heb jij?’, maakte ik me snel uit de voeten met mijn trits A-plussen.

Ik had in die jaren een vriend tegen wie ik enorm opkeek, ook letterlijk, want hij was een kop groter dan ik. Razend populair was hij, en op sportdagen kon hij het hardste van iedereen sprinten en het verste van

iedereen springen. Slim was hij ook, dat wil zeggen, hij had steevast alleen maar A 's op zijn rapporten. Hoewel mijn eigen wereld zou instorten met alles minder dan een A^+ , vond ik zijn rapporten er toch mooier uitzien dan de mijne, opgeruimder en gaver, alsof de plusjes op mijn A 's een soort puistjes waren.

Zorgde mijn slimheid voor de nodige gêne tegenover mijn leeftijdsgenoten, als ik ongehinderd aan de slag ging met een van mijn intellectuele interesses stuitte ik op een ander probleem. Op jacht naar de gelukzalige momenten van inzicht zoals dat van mijn zoontje bij het begrip 'hetzelfde!', wist ik geen maat te houden. Dat gold vooral voor mijn rekenkundige verkenningen.

Als ik weer eens een geheimzinnig verband op het spoor was, bijvoorbeeld tussen de som van de kwadraten van twee variabelen en het kwadraat van hun som, dan ging ik net zo lang puzzelen met het beperkte wiskundige gereedschap waar ik op die leeftijd over beschikte totdat ik de gewenste algebraïsche vergelijking had ontdekt. Daarmee was mijn honger echter nog niet gestild. Dan ging ik op zoek naar een vergelijking voor drie variabelen, en vervolgens voor vier, en ten slotte voor een willekeurig aantal. Had ik dat eindelijk voor elkaar, dan vroeg ik me af of er niet een soortgelijk verband zou bestaan voor derdemachten, een aanzienlijk lastiger vraagstuk dat gigantisch veel rekenwerk vergde, zeker in die tijd, toen er nog geen zakrekenmachines bestonden.

Hoe langer het felbegeerde ‘hetzelfde!’-moment uitbleef, hoe verbeterener ik ernaar bleef zoeken. Liggend op de vloer in een steeds verder uitdijende zee van kladpapier, kronkelde en verkrampte mijn lichaam mee met elke vergeefse geestelijke inspanning. Soms vergat ik zelfs adem te halen. Allengs raakte ik verdwaald in een nachtmerrieachtig gedachtelandschap, waarin ik steeds in dezelfde rondjes bleef redeneren. Op zomerse dagen, als mijn raam openstond en ik de vrolijke stemmen hoorde van mijn leeftijdsgenoten, spelend op straat, voelde ik me extra buitengesloten, extra opgesloten.

Omdat ik zelfs na het overslaan van een klas me nog altijd stierlijk zat te vervelen tijdens de les, besloten mijn ouders mij toelatingsexamen te laten doen voor een speciale middelbare school voor slimme kinderen. Ik was een van de vijfendertig gelukkigen die werden aangenomen.

De leerstof was misschien uitdagender dan op openbare scholen, en mijn klasgenoten slimmer, we waren inmiddels op een leeftijd beland waarop het behalen van hoge cijfers, waar ik ook nu weer last van kreeg, gelijkstond aan collaboreren met de vijand. Wat ik op de lagere school met het nodige kunst- en vliegwerk had weten te voorkomen, dreigde nu alsnog te gebeuren: er zaten een paar pestkoppen in de klas die het op mij hadden voorzien.

Op een dag – ik weet nog precies waar ik zat in het leslokaal – doorzag ik mijn situatie opeens met een

ongekende helderheid. Mijn hoge cijfers hoefden niet per se een probleem te zijn. Maar als ik beter in de smaak wilde vallen bij mijn leeftijdsgenoten, dan moest ik me zien te ontdoen van het brave imago dat ermee geassocieerd werd. Er zat maar één ding op: ik moest ongehoorzaam worden.

Nog diezelfde dag speelde ik het klaar om door drie verschillende leerkrachten de klas uit gestuurd te worden. Dat ik als debuterende klier meteen een hattrick scoorde, vervulde me met trots, meer dan welk schoolrapport dat ooit had gedaan. De adrenaline gierde door me heen.

Mijn wangedrag wierp al snel zijn vruchten af: ik werd toegelaten tot de coolste groep jongens uit mijn jaar. We brachten vele uren door in rokerige kelders, knetterstoned en weg zwevend op de symfonische klanken van Pink Floyd, Genesis en The Who. Destijds was marihuana nog ten strengste verboden in Canada, wat ons clubje des te cooler maakte.

Daar bleef mijn rebellie niet bij. Hoewel mijn ouders allebei talen hadden gestudeerd, moedigden ze mij aan om voor de exacte vakken te kiezen, omdat ik daar zo overduidelijk in uitblonk en er later zo veel meer mee kon. Prompt liet ik biologie, natuurkunde en scheikunde vallen. Mijn interesse in biologie was toch al om zeep geholpen door de leraar, een humorloze pietlut die maar bleef doorzeuren dat onze werkschriften er netjes en ordentelijk uit moesten zien. Wat natuurkunde betrof liep ik bepaald niet warm

voor hefbomen, katrollen en slingers. Maar scheikunde was nog altijd mijn lievelingsvak. Toen ik de uiterst aimabele leraar na afloop van de les kwam vertellen dat ik ermee ging stoppen, deed het hem zichtbaar verdriet. In de jaren die volgden voelde ik me nog altijd schuldig als hij me in de gang begroette.

Van de exacte vakken bleef alleen wiskunde over, omdat het nu eenmaal verplicht was. Nog heel af en toe, als ik de huiswerksommetjes af had, stortte ik me als vanouds op een zelfbedacht probleem. Maar voor de getroebleerde tiener die ik inmiddels was geworden was het abstracte landschap waarin ik eerder of later verdwaald raakte nog vele malen beklemmender dan op de lagere school. Ik begon mijn wiskundige escapades te associëren met afgrondelijke eenzaamheid, met vreemd zijn, zelfs met waanzin.

In de vijfde klas kregen we filosofie. Tijdens de eerste les deelde de leraar een lijst met vijftig vragen uit, die we schriftelijk moesten beantwoorden. Hoe dachten we over de zin van het leven, en over goed en kwaad? Geloofden we in het bestaan van een hogere macht? Hoe definieerden wij vrijheid? Ik was meteen verkocht. Hier was een vak dat zich net als de wiskunde afspeelde op de metaniveaus waar ik me van kinds af zo thuis had gevoeld. Maar waar de zuivere abstracties van de wiskunde mij diepongelukkig zo niet gek maakten, daar ging de filosofie tenminste ergens over, namelijk over het leven zelf!

Ondertussen waren mijn vrienden en ik ook met

zwaardere drugs gaan experimenteren, zoals mescaline en LSD. Waar cannabis angsten en onzekerheden al kan uitvergroten, deden deze middelen dat in honderdvoud. Ik heb afgrondelijke momenten moeten doorstaan, die eeuwig leken te duren. Daartegenover stonden gelukzalige, bijna goddelijke ervaringen, waarin ik me zo innig verbonden voelde met het ganse universum dat mijn gebruikelijke existentiële eenzaamheid als sneeuw voor de zon verdween. In de zesde klas schreef ik voor filosofie een opstel over *The Doors of Perception* en *Heaven and Hell*, de cultklassiekers van Aldous Huxley over zijn ervaringen met psychedelica. Zonder schroom lichtte ik het een en ander toe met mijn eigen recente belevenissen op dat vlak.

Wellicht getipt door de bezorgde filosofieleraar nodigde de schooldecaan mij kort daarop uit voor een gesprek. Hij had de indruk dat ik doelbewust onder de maat presteerde, wat ik vrij gemakkelijk kon weerleggen door hem te wijzen op mijn nog altijd zeer indrukwekkende cijfers. Toen gooide hij het over een andere boeg. Ik liet me te veel beïnvloeden door een groep jongens die erg negatief in het leven stonden. Waarom ging ik niet wat meer om met John D. bijvoorbeeld, of met Steve M.? Misselijkmakend sportieve types waren dat, van die breed lachende knullen met 'leadership qualities' – de allergrootste deugd op Noord-Amerikaanse scholen – die hooguit een paar biertjes dronken na hun gewonnen footballwedstrijd met het schoolteam en het uitstekend konden vinden

met de leerkrachten. Later die middag voegde ik me bij mijn foute vrienden om lacherig verslag te doen van mijn gesprek met de decaan, onder het genot van een stevige joint.

Fuck the system. Met de zevenmijlslaarzen van een opstandige puber kwam ik snel tot een oordeel over alles en iedereen: mijn ouders waren burgerlijk en bekrompen, net als alle mensen die geen drugs gebruikten en gevangenzaten in het lineaire denken, waar 'de' wetenschap een exponent van was. En heel Noord-Amerika was mij te rechts, materialistisch en oppervlakkig. Met diezelfde zevenmijlslaarzen stak ik na mijn eindexamen de Atlantische Oceaan over, om na enige omzwervingen neer te strijken in de progressieve vrijplaats Amsterdam, waar ik filosofie ging studeren. Wat kon er mooier zijn dan dat?

De studie draaide uit op een deceptie. Waar de leraar op mijn middelbare school in Toronto ons met pen en papier meteen aan het denken had gezet, hoe onbeholpen we dat ook deden, leek het devies aan de faculteit der Wijsbegeerte van de Universiteit van Amsterdam eerder: 'Denk maar niet dat je iets belangwekkends te melden hebt. Lees eerst maar eens wat Plato, Kant, Hegel en al die andere grote filosofen gezegd hebben. Lees vervolgens wat de diverse commentatoren over deze denkers hebben geschreven. Heb je daar nog iets aan toe te voegen, sluit dan netjes achter in de rij aan.'

Nu kan het zeker geen kwaad om eerstejaarswijs-

neuzen enige nederigheid bij te brengen, in de geest van het socratische adagium ‘Het enige wat ik weet, is dat ik niets weet’. Ook kan ik me voorstellen dat de docenten niet zaten te wachten op een zoveelste genie die midden in de nacht tweehonderd dichtbeschreven velletjes zelfbedachte metafysica bij hen thuis door de brievenbus – aan e-mailen deden we toen nog niet – probeerde te proppen.

Maar je kunt ook te ver gaan in je ontmoedigingsbeleid. Wie zo weinig vertrouwen toont in het denkvermogen van zijn studenten en hun een bijna kruiperig ontzag voor de bestaande filosofische canon aanleert, kweekt hooguit weer een volgende generatie van inleiders, samenvatters en archivarissen. Dat zijn geen onbelangrijke vaardigheden, zeker gezien het feit dat oorspronkelijke filosofische teksten behoorlijk duister kunnen zijn. Je krijgt er alleen geen nieuwe Erasmus of Spinoza mee.

Lezen moesten we, eindeloos veel lezen, dikwijls in het Duits, wat ik op mijn school in Canada slechts mondjesmaat had geleerd. Ik kon me maar al te goed inleven in de blondine uit de grap die in ons jaar de ronde deed, die niet doorhad dat er een bladzijde uit haar editie van de *Kritik der reinen Vernunft* ontbrak.

In schrill contrast tot de stapels die we moesten lezen, hoefden we vrijwel nooit iets te schrijven. Dat was dan een zogeheten ‘paper’, een woord dat me nog altijd met afgrijzen vervult, niet zozeer omdat het een lelijk anglicisme betreft, maar vooral omdat er zo’n

lage dunk van ons filosofisch potentieel uit sprak: een paper behelsde namelijk twee of (maximaal!) drie A4'tjes, waarin we een bepaalde gedachtegang van een bepaalde filosoof in onze eigen woorden moesten weergeven, of – nog gewaagder – twee filosofen over een bepaald onderwerp met elkaar mochten vergelijken.

Met dergelijke papers bereidden we ons voor op het echte werk, onze doctoraalscriptie en wie weet op een dag zelfs ons proefschrift, waarin we de wereldschokkende stelling zouden verdedigen dat denker A minder verschilde van denker B dan meestal werd beweerd, wat wellicht openingen bood voor nader onderzoek. Of juist meer verschilde dan meestal werd beweerd, wat eveneens openingen bood voor nader onderzoek.

Het eindeloos herkauwen van andermans gedachtegoed, was dat mijn voorland? Toen ik tijdens mijn doctoraal als bijvak wiskunde koos, voelde het als een thuiskomst. Wat een verademing om niet bij elke vraag in oeverloos geouwehoer weg te zakken, maar met een keihard en eenduidig antwoord te komen. Hier waren de lijnen weer streng, strak en scherp, de lucht fris en helder, de vergezichten weids en uitnodigend. Hier was 'hetzelfde' echt weer 'hetzelfde'!

Ik heb nog overwogen om de overstap van filosofie naar wiskunde te maken, maar durfde dat uiteindelijk niet aan. Bij filosofie kon ik mezelf nog wijsmaken dat ik 'eigenlijk' slimmer was dan de brave hendriken die veel meer boeken lazen dan ik en daarom met negens

werden beloond, waar ik bleef steken op zevens en achten. Eruditie werd nu eenmaal hoger gewaardeerd dan originaliteit, overeenkomstig de verhouding van diezelfde kwaliteiten bij de docenten zelf. Niet dat je mij kon betrappen op een oorspronkelijke filosofische gedachte, maar het ging om het principe.

Bij wiskunde kon ik een dergelijk gedachtetrucje niet uithalen. Hier liepen alleen maar slimste jongetjes van de klas rond – en slimste meisjes, uiteraard, al waren zij sterk in de minderheid. Vervolgens had je tussen al die bollebozen een of twee van de buitencategorie, de Cristiano Ronaldo's en Lionel Messi's. En daar hoorde ik overduidelijk niet bij.

Het besef minder geniaal te zijn dan ik altijd van mezelf had gedacht was niet alleen een knauw voor mijn ego. Het gaf een harde grens aan van mijn mogelijkheden binnen de wiskunde. Tot leraar zou ik het wel kunnen schoppen. Maar om aan de echt interessante openstaande problemen te werken was ik weliswaar gepassioneerd genoeg, maar ontbrak me domweg het talent om ook maar in de buurt van hun oplossing te komen. Eeuwig zou ik blijven dwalen door de nachtmerrieachtige metalandschappen uit mijn jeugd.

Met hangende pootjes keerde ik terug naar de faculteit der Wijsbegeerte. Ik heb de studie nog wel afgemaakt, met als voornaamste motivatie om iets afgemaakt te hebben. Mijn doctoraalscriptie ging over de relativiteit van het relativisme. Binnen een bepaalde context had het zijn nut, betoogde ik, daarbuiten